

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttekért Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy

ABSZTRAKT

A két világháború között a numerus clausus törvény (1920) nyomására vándordiákká vált magyar zsidó fiatalokat, a numerus clausus száműzöttjeit, a cedaka számos módjával támogatta a magyar zsidóság külföldi tanulmányaiban. A numerus clausus száműzöttjeinek külföldre vándorlása spontán folyamatnak indult, de a Központi Zsidó Diáksegítő Bizottság szervezettebbé tette, annak érdekében, hogy a numerus clausus ne érje el antiszemita célját: a zsidók kiszorítását az értelmiségből és a zsidó társadalmi mobilitás visszafordítását. A jól szervezett cedakának köszönhetően alsó középosztálybeli, első generációs értelmiségi magyar zsidók is diplomára tettek szert külföldön. Ez a cikk az Olaszországban tanuló magyar zsidó egyetemistákat érintő cedaka forrásait mutatja be, valamint egy levéltári forráscsoportot, amely alapján beazonosíthatjuk a numerus clausus száműzöttjeinek egy csoportját.

ABSTRACT

The "exiles of the numerus clausus" (1920) – Hungarian Jews, who between the two world wars became migrant students under the pressure of the numerus clausus law, were supported by Hungarian Jewry during their studies abroad in various forms of tzedakah. The emigration of numerus clausus exiles started as a spontaneous movement, but the Central Jewish Student Aid Committee rendered it more organized with the aim of preventing the anti-Semitic numerus clausus law's goals: pushing out Jews from intelligentsia and reversing Jewish social mobility. As an impact of the well-organized tzedakah, Hungarian Jews of lower middle class origin, who were the first generation in their families to acquire higher education, were also able to graduate from universities abroad. This article presents the sources of tzedakah specifically aimed at numerus clausus exiles studying in Italy. In addition, a group of archival sources is presented that identifies a group of numerus clausus exiles.

Kelemen Ágnes Katalin az ELTE Bölcsészettudományi karán szerezte alapszakos történelem és vallástudomány diplomáját. Mesterszakos tanulmányait kisebbségpolitika és judaisztika szakon végezte a Közép-európai Egyetemen. Jelenleg a Közép-európai Egyetem Történelem tanszékének doktori hallgatója. Disszertációja a két világháború közötti numerus clausus száműzöttek számos európai országba tartó vándorlását fogja vizsgálni.

Agnes Katalin Kelemen holds a BA in History and Religious Studies from Eötvös Loránd University (Budapest) and an MA in Nationalism Studies with a specialization in Jewish Studies from the Central European University (Budapest). Currently she is a Ph.D. candidate in Comparative History at the Central European University and her dissertation will investigate Hungarian Jewish student migration in several European countries in the interwar period, provoked by academic antisemitism in Hungary, particularly by the discriminatory "numerus clausus" law.

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus számúzótkéért Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy

„Az előzékenység, a megbecsülés, amellyel fiainkat ott fogadták és a szabadság levegője, amely friss, üdítő légáramlatként megcsapta a meggyötört lelkeket, örökké feledhetetlen marad és soha meg nem hálálható.” Így jellemezte Bethlen Pál az 1920-as és 30-as években Olaszországban tanuló magyar zsidó egyetemisták kinti fogadtatását. (Bethlen 1940, 145)

A lelkük azért volt meggyötörtnek mondható, mert az egyetemi antiszemitizmus számúzta őket hazájukból, Magyarországról. A hírhedt *numerus clausus* törvény a legtöbb zsidó jelentkezőt kiszorította a magyar felsőoktatásból. Az ennek következtében kivándorló fiatalokat a korabeli zsidó sajtó elnevezte „a numerus clausus számúzóttjeinek”.

A numerus claususként elhíresült törvény hat százalékos zsidó kvótát vezetett be a magyarországi egyetemeken.¹ (1920:XXV.tc.) Ennek értelmében minden karon a diákok legfeljebb hat százaléka lehetett zsidó. (Arra hivatkozva, hogy az ország népességének 6%-a volt zsidó.) A törvény bevezetését és végrehajtását kísérő antiszemita erőszak és sajtókampány nagy csapás volt az ország egész zsidó lakosságára nézve. Ám hogy felmérjük a tragédia mértékét, amely az egyetemre készülő fiatal zsidókat érintette, ki kell emelni, hogy 1920 előtt a magyar egyetemi hallgatóság sokkal több, mint hat százaléka volt zsidó. A 20. század elejétől az I. világháborúig majdnem minden negyedik egyetemi hallgató (23-24%) zsidó volt. (Ladányi 2012, 70)

A numerus clausus törvény szövege nem említette a „zsidó” szót. Látszólag a nemzeti kisebbségek egyetemeken való arányos képviseletét tűzte ki célul, és a zsidóság egészen 1920-ig nem számított nemzeti kisebbségnek a magyar jogrendszerben. Az ördög a részletekben rejtett. A törvény végrehajtási utasítása közölte egy táblázatot a nemzeti kisebbségek általános népességbeli arányáról és közéjük sorolta a zsidóságot.(1920. évi

¹ A numerus clausus kifejezés jelentése „zárt szám”. 1920 előtt az érettségizettek alanyi joga volt az egyetemi beiratkozás. A numerus clausus a közoktatási miniszter hatáskörévé tette, hogy meghatározza a karonként legfeljebb felvehető hallgatók számát, ennek hat százalékát jelentette a kari zsidó kvóta.

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttekért Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy

123033 sz. V.K.M. rendelet.)² A népszámláláskor magukat izraelita felekezetűnek vallókat tehát hirtelen egy nemzetiség tagjának tekintette a törvényhozás, ezzel egy felekezeti csoportot nemzetivé konvertálva. Mivel a kisebbségek közül csak a zsidók voltak nagyobb mértékben jelen a felsőoktatásban, mint az általános népességben, nyilvánvalóvá vált a törvény mögötti antiszemita szándék, habár épp elég nyilvánvaló volt ez a korabeli sajtóból is.

Magyarországhoz hasonlóan a zsidó-ellenes kirekesztés elterjedt volt a korszak lengyel és román egyetemeken (Kovács 2011; Waldman 2011), és szintén Magyarországhoz hasonlóan az antiszemita erőszak a kampuszokon mindennapos eset volt Ausztriában. (Hanak-Lettner 2015) A magyar numerus clausus mégis nemzetközi jelentőségű, mert a 20. századi Európa legelső törvényerőre emelt antiszemita intézkedése volt.

A numerus clausus 1928-as módosítása (1928:XIV.tc.) csak látszólag törölte el a zsidó kvótát és a gyakorlatban az egyetemek a következő antiszemita törvény bevezetéséig (1938:XV.tc.) zsidó kvótát alkalmaztak a felvételi eljárásban. Csupán a kvóta nagysága ingadozott az évek során (Kovács M. 2012). Minthogy az 1938-as zsidótörvény él az első zsidótörvényként a történeti emlékezetben, a numerus claususra érdemes a nulladik magyarországi zsidótörvényként tekinteni.

Fontos megjegyezni, hogy az 1920-as években a népesség sokkal kisebb hányada járt egyetemre, mint manapság, és a zsidó népességben belül is a korosztály kisebbségéről volt szó. Az egyetemek társadalmi jelentősége abban rejlett, hogy a felsőoktatás asszimilációs stratégiát jelentett és a zsidó társadalmi mobilitás útját. Az antiszemiták számára pedig éppen ezért vált a felsőoktatás a közélet legfőbb csataterévé.

Hogyan reagált a magyar zsidóság a sokkoló törvényre, és az állandónak bizonyuló antiszemita kirekesztésre az egyetemeken? Gyakorlatiasan. Több energia fordítódott arra, hogy az adott körülmények között lehetséges legyen a zsidó fiatalok továbbtanulása, mint a törvény eltörlésének elérésére. Sándor Pál parlamenti képviselő egy külön zsidó egyetem felállításán munkálkodott Magyarországon, de ez nem sikerült.

² A táblázatot Kovács M. Mária „Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920-1945.” című könyve közli. (Kovács M. 2012, 16)

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttekért Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy

A zsidó fiatalok részéről nagyon elterjedt reakció volt a kivándorlás. Az ideiglenes és tanulmányi célú kivándorlásnál peregrinációról beszélünk.

A jó módú zsidó családok gyermekeinél a peregrináció volt a legtipikusabb válasz. (Karády 1992) Ezt a peregrináció már meglévő magyar hagyománya is segítette, valamint a középosztályra jellemző jó német nyelvtudás. Ráadásul német nyelvű egyetemért nem kellett messzire menni, elég volt Bécsbe. Ugyanakkor népszerűek voltak a német tanítási nyelvű cseh egyetemek is, például Radnóti Miklós is Reichenberg (Liberec) textilipari főiskoláján tanult 1927-28-ban.

A legelső dolog, amit zsidó vezetők bevetettek a numerus clausus száműzöttjeinek támogatására, a pénzgyűjtés volt, tehát a *cedaka* hagyományához nyúltak. Szabolcsi Lajos 1922-ben megalapította a *Központi Zsidó Diáksegítő Bizottságot* Vázsonyi Vilmos országgyűlési képviselővel (aki 1917-ben Magyarország első nem kitért zsidó minisztere volt) és Hevesi Simon főrabbiával együtt. A Bizottság a 20-as évek során több mint ötezer magyar zsidó diákot segített külföldi egyetemi tanulmányokhoz és diplomához azzal, hogy megélhetésüket anyagilag támogatta. Mint Szabolcsi Lajos 1929-es jelentéséből kiderül, 1922 és 1928 között ezernégyszázötven hallgató szerzett diplomát a *Bizottság* segítségével. (Szabolcsi 1929) Nagyságrendileg ugyanennyi diákot támogattak minden tanévben, ezért becsülhetjük összesen ötezer fölé a számukat. A Bizottság lelke Szabolcsi Lajos író, műfordító és újságíró volt, az *Egyenlőség* című zsidó hetilap főszerkesztője. Szabolcsi jelentős befolyása a magyarországi zsidó közvéleményt formáló *Egyenlőségre* jól kiegészítette a *Bizottság* munkáját, ami nem merült ki a *cedaka* szervezésében, hanem információt gyűjtött a különböző országokban adódó tanulmányi lehetőségekről, a zsidó diákok helyzetéről; levelezett a már külföldön tanuló magyar zsidókkal és tájékoztatást nyújtott jövőbeli vándordiákoknak. Tehát megszervezte az Európa-szerte szétszóródott numerus clausus száműzöttek hálózatát. Legalább ennyire fontos volt, hogy a *Bizottság* a felekezeti sajtón keresztül meggyőzte a magyar zsidó közvéleményt, hogy a peregrináció helyes választás és a peregrinusokat támogatni kötelessége annak, aki megteheti. Ezért lehet cedakáról beszélni a numerus clausus száműzöttjeivel kapcsolatban, noha nem a

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttekért Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy

hagyományos értelemben vett elesett emberektől van szó, hanem fiatalokról, akik azért kerültek nehéz anyagi helyzetbe, mert tanulmányi ambíciójuk kivándorlásra motiválta őket.

Szabolcsi Lajos az elsők között ismerte fel, hogy a spontán megindult magyar zsidó peregrinációt támogatni kell és szervezetté tenni annak érdekében, hogy a numerus clausus ne érhesse el a célját: a zsidóság kiszorítását az értelmiségből és a zsidó társadalmi mobilitás visszafordítását. A *Központi Zsidó Diáksegítő Bizottság* szervezőmunkájának köszönhetően nem csak a legtehetősebb zsidó családok jutottak el külföldi egyetemekre, hanem számos vidéki alsó-középosztálybeli első generációs értelmiségi is. Szabolcsi joggal jelentette ki 1940 és 1942 között írt memoárjában, hogy „egy egész magyar zsidó nemzedéket mentettünk meg az életnek, a munkának, a kultúrának”.(Szabolcsi 1993, 328)

Jelentős részben köszönhető az *Egyenlőség*nek az is, hogy a fasiszta Olaszország népszerű célországa lett a numerus clausus által kiprovokált magyar zsidó peregrinációnak.(Kelemen 2015) Ausztriával és Németországgal ellentétben Olaszország a kora újkor óta nem volt jellemző peregrinációs célpont magyar diákok számára. Még hozzá jó okkal: az olasz egyetemek színvonala gyengébb volt, és diplomáik kevésbé elismertek, mint a közelebbi német nyelvű intézményeké. Az olasz felsőoktatás színvonalának emelése és nemzetköziesítése fontos volt a fasiszta rezsimnek, a filozófus és miniszter Giovanni Gentile 1923-as oktatási reformját Mussolini a „legfasisztább reformnak” nevezte. 1923-ban az olasz egyetemek két évre elengedték a külföldi diákok tandíját és vizsgadíjait. Az *Egyenlőség* egyből egy „*Köszönet Mussolininek*” című cikkel reagált, amelyben félretájékoztatta a magyar olvasókat úgy interpretálva az olasz intézkedést, mintha kifejezetten csak magyar zsidó diákokra vonatkozott volna.(„*Köszönet Mussolininek*” 1923) Mindamellet elterjesztette azt a fontos tény, hogy a numerus clausus száműzöttjei Olaszországban anyagilag kedvezőbb viszonyok mellett tanulhatnak, mint Ausztriában és Németországban, ráadásul ezekkel az országokkal ellentétben egy antiszemitizmustól mentes környezetben.

A két világháború között a külföldön tanuló magyar vándordiákok többsége zsidó volt. Kovács Alajos – antiszemita statisztikus, a numerus clausus nagy támogatója – becslése szerint a külföldön tanuló magyarok négy ötöde volt zsidó.(A. Kovács 1938, 898) A numerus clausus által kiszorított zsidóknak volt a legtöbb oka kivándorolni, hiszen a magyar

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttekért Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy

egyetemen az 1920-as évek végére már több mint elegendő hely volt, számos egyetem kifejezetten diákhíánnyal küzdött. (Kovács M. 2012, 150–54) Olaszországra fokozottan igaz volt, hogy leginkább azokat vonzotta, akik nem tanulhattak Magyarországon (mert érintette őket a numerus clausus), az olasz egyetemek presztízshiánya és a nyelvi nehézség miatt. Bizonyos szakterületeken persze kiemelkedő volt Olaszország (például művészettörténet), de a több mint hétszáz ott tanuló magyar többsége orvosi karra járt, amit csak akkor érte meg inkább egy olasz mint egy magyar egyetemen tanulni, ha az ember nem járhatott magyar egyetemre.

Mégis a harmadik legnépszerűbb magyar peregrinációs célponttá vált Olaszország a korszakban, Ausztria és Németország után. (Szlavikovszky 2009, 132) Összesen hétszáznegyvennégy olasz egyetemre beiratkozott magyar hallgatóról tudunk a korszakban, Szlavikovszky Beáta prozopográfiájának köszönhetően (Szlavikovszky 2009, 174–218), és néhány onnan hiányzó hallgatóról személyes forrásokból. Nem tudjuk, hogy közülük hányan voltak a numerus clausus száműzöttjei (ehhez mindegyikük érettségi bizonyítványát vagy születési anyakönyvi kivonatát meg kéne nézni, amelyek tartalmazták a felekezetet). Orosz Zsuzsanna a korszakban Padovában és Bolognában tanuló magyarok prozopográfiáját állította össze. Bár reflektált a numerus clausus hatására, nem vizsgálta az egyes hallgatók érintettségét. (Orosz 1997) Ugyanakkor mind magyar hivatalnokok, mind numerus claususos diákok írásaiból látszik, hogy a korban általánosan elterjedt volt, hogy az Olaszországban tanuló magyarok nagy része zsidó. 1928-ban Pózel István milánói magyar főkonzul hívta fel erre a Külügyminisztérium figyelmét. (Pózel 1928) 1937-ben, a két ország között folyamatban lévő kölcsönös diploma elismerési tárgyalásokkal kapcsolatban is megjegyezte egy magyar hivatalnok, hogy az Olaszországban diplomázott magyarok nagy része zsidó, tehát nem kívánatos Magyarország számára a diplomájuk elismerése. („Egyetemi oklevelek kölcsönös elismerése” 1937) Fenyő Lili, aki Firenzében szerezte diplomáját, memoárjában kiemeli, hogy pár hónap alatt mind az olaszok, mint a külföldiek felfedezték, hogy szinte minden külföldi diák zsidó volt. (Fenyő 1929)

Fenyő Lili a numerus clausus száműzöttek olaszországi életének számos más aspektusát is színesen megörökítette. A már idézett Bethlen Pálhoz hasonlóan egy hangsúlyt

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttekért Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy

fektet az Olaszországban tapasztalt elfogadásra és vendégszeretetre, ami a külföldi zsidó hallgatók iránt is megnyilvánult. A másik vezérfonal Lili elbeszélésében az anyagi nyomor, amiben sorstársaival osztozott. Ugyanis a külföldieknek (1926-tól kezdve) járó 50%-os tandíjkedvezmény és a Szabolcsi-féle bizottság ösztöndíja mellett is nehéz volt Olaszországban megélni a diákmunka lehetőségek hiánya miatt. Az olaszországi barátságos légkört jól jellemzi egy epizód, amikor a három magyar zsidó lány albérletfizetési haladékat kér az olasz főbérletől és a „signora” nem csak haladékat ad nekik, hanem még pénzt is kölcsönad. (Fenyő 1929, 60) A honvágy és családjuk hiánya Peszach közeledtével erőt vesz a lányokon, de egy idős firenzei zsidó házaspár széder esti meghívása enyhíti a szomorúságukat. A regényes formába öntött memoár vége felé a lányok akut pénzügyi válságát a *Központi Zsidó Diáksegítő Bizottság* szokásos kék borítékjában érkező segélye oldja meg. (Fenyő 1929, 73)

Az olasz zsidó közösségek jótékonykodási hajlandósága városenként különbözött. 1923 Hanukáján négy Firenzében tanuló numerus claususos arról számolt be, hogy a helyi zsidók felkarolták ügyüket és a külföldi diákok számára menza felállításán fáradoznak. („Zsidó diákok vándorútja” 1923) Két évvel később azonban Langer Miklós, a Nápolyi Egyetem orvostanhallgatója, fontosnak tartotta az *Egyenlőség* hasábjain közzé tenni, hogy „Azon híresztelés, hogy az olasz hitközségek anyagilag támogatnak bennünket, nem felel meg a valóságnak. A nápolyi hitközség legalábbis még nem segélyezett egy külföldi zsidó diákot sem”. (Langer 1925, 8)

Az olaszországi adományozók közül kiemelkedett egy magyar hölgy, Elena Jaffe, aki egy padovai professzorral kötött házassága révén került Olaszországba. Az „*Olaszországban Élő Magyar Zsidó Egyetemi Hallgatók Szövetsége*” memorandumában kiemelte, mennyire sokat köszönhetnek a magyar zsidó diákok Elena Jaffénak, miközben az olasz hitközségek udvariasan elutasítottak mindenféle segélyre vonatkozó kérvényt, arra hivatkozva, hogy megvannak a saját szegényeik. Elena Jaffe azonban tanácsokkal, szállással, pénzzel, jótékonyági hangversenyek rendezésével és folyamatos agitációval segítette a hallgatókat. Egyik olasz hitközséget a másik után hívta fel, hogy támogassanak tíz-tíz magyar zsidó hallgatót tanulmányaik befejezésében. A memorandum befejezésként azt ajánlja, hogy

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttekért Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy

minden zsidó anya foglalja imáiba Elena Jaffe nevét. („Elena Jaffe, olasz bujdosók megmentője” 1923)

Eközben Magyarországon a *Központi Zsidó Diáksegítő Bizottság* folytatta az adománygyűjtést. A fentebb idézett, a nápolyi hitközségre panaszkodó Langer Miklós is hálás volt ezért a segítségért: „*Minden nehézség dacára is azonban küzdünk és tanulunk a magunk erejének megfeszítésével, a magyar zsidóság támogatásával, hogy elérjük a magunk célját és meghálálhassuk a zsidó társadalom és a Központi Zsidó Diáksegítő Bizottság áldozatkészségét*”. (Langer 1925, 8)

Az *Egyenlőség* hirdetésrovatóban gyakran szerepeltek adományozók felajánlásai a Bizottság javára és hálálkodó diákok üzenetei is. Eckstein Sándor például „*A milánói krumplievőknek*” című hirdetésében 300 000 koronát ajánlott fel a Milánóban tanuló magyar zsidóknak. (Eckstein 1925). Strasser József ötödéves hallgató 1928-ban a diáksegítő bizottság négyévi támogatásáért mondott köszönetet, amelynek segítségével hamarosan diploma elé nézett Torinóban. (Strasser 1928)

A Szabolcsi-féle diáksegítő bizottság tevékenysége tartósan sikeresnek bizonyult, annak ellenére, hogy a bizottság az 1920-as évek végén megszűnt. A numerus clausus száműzöttek nemzetközi hálózata és a magyar zsidóság folyamatos tájékoztatása a külföldön tanulók helyzetéről azonban létrehozott egy olyan mechanizmust, amely lehetővé tette, hogy azok is ki tudták kerülni a magyarországi numerus clausus-t, akiknek saját szüleik nem tudták volna őket külföldi tanulmányaik alatt támogatni.

Saját kutatásom a Bolognai Egyetem levéltárában rámutatott néhány érdekes közös tényezőre az ott vizsgált negyvenhat két világháború közötti magyar zsidó diák hátterében. (Kelemen 2014) Legtöbbjük nem volt értelmiségi pályára predesztinálva, hiszen Magyarországon a zsidó egyetemi jelentkezők legjobb 6%-hoz kellett volna tartozniuk, hogy bekerüljenek, és szinte mindegyikük igen rossz érettségi eredménnyel végezte el a magyar középiskolát. A legtöbbjük vidéki kézműves vagy kiskereskedő, alsó-középosztálybeli családból jött. A numerus clausus száműzöttek minél jobb érettségi eredménye és a minél korábbi évben kivándorlása a német nyelvű egyetemek választását valószínűsítette. Hiszen az olasz egyetemek presztízse alacsonyabb volt, és az olasz nyelvtudás sokkal kevésbé jellemző,

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttekért Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy

mint a németé. Ráadásul Németországgal ellentétben Olaszország 1933 és 1938 között is fogadott külföldi zsidó hallgatókat.

A numerus clausus száműzöttek nem a szoros olasz-magyar diplomáciai és kulturális kapcsolatoknak köszönhetően, hanem a magyar oktatáspolitikai szándékai ellenére találták meg a helyüket a fasiszta Olaszországban. A nyelvtudás kérdése az egyetlen, amelyben a Horthy-korszak alatti olasz-magyar kulturális közeledés segítette a numerus clausus száműzötteket, mivel az olasz tanulás lehetősége kiterjedt. 1924-ben számos magyar középiskola bevezette az olasz nyelvet, mint választható tantárgy oktatását, mivel az új középiskolai törvény kötelezte a reálgimnáziumokat és reáliskolákat az angol, francia vagy olasz nyelv és irodalom tanítására. („1924. évi XI. törvény a középiskolákról” 1924; Szlavikovszky 2009, 122–23) Az 1927-es olasz-magyar barátsági szerződést követően további lehetőségek nyíltak meg az olasz nyelv elsajátítására. (Szlavikovszky 2009, 111–12) Így a fiatalabb zsidó korosztályok már a középiskolában is tanulhattak olaszul és felkészültebben kezdhették meg egyetemi tanulmányaikat az olasz egyetemeken, mint a kora 20-as évek úttörői. Mindamellet az olasz egyetemi fasiszta diákszervezetek (Gruppi universitari fascisti) is szerveztek olasz nyelvtanfolyamokat a külföldi hallgatók számára. (Salustri 2009, 122–23)

Az olasz nyelvtudás kezdeti hiányossága összefügg azzal, hogy az Olaszországban tanuló magyar hallgatók nagy többsége orvosi karra járt. A *Magyar Statisztikai Évkönyvek* adatai szerint az 1925/26-os és az 1937/38-as tanévek között olasz egyetemekre beiratkozott magyar állampolgárok hetvennégy százaléka orvosi karon tanult.³ Az olasz egyetemek leginkább az orvosi pályára készülőknek jelentettek kedvező lehetőséget. A magyar gimnáziumokban és reálgimnáziumokban érettségizett fiatalok nyolc évig tanultak latint, így az orvosi latin szaknyelvet könnyen megérthették az olasz egyetemi előadásokon olasz nyelvtudás hiányában is. Az orvosi pálya általában is a legnépszerűbb választások között szerepel vándordiákok körében, a diploma viszonylag könnyű országok közötti elismertetése következtében is.

³ Lásd: a *Magyar Statisztikai Évkönyvek* 1926 és 1938 közötti köteteit. (Az 1925/26-os tanév előtt Olaszországot nem tüntették fel a külföldön tanuló magyar állampolgárokról szóló éves táblázatokban.)

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttekért Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy

1938-ban azonban Olaszország bezárta kapuit a külföldi zsidó hallgatók előtt. Augusztusban Giuseppe Bottai, nemzeti oktatási miniszter, megtiltotta az olasz egyetemeknek a zsidó külföldi jelentkezők felvételét. Ugyanebben a hónapban felmérés készült a zsidó népeességről, amely a külföldön született zsidókra is kiterjedt. A csaknem háromezer (2985) zsidóból, akik 1919-nél később kaptak olasz állampolgárságot (akik 1938 szeptemberében elveszítették azt és hat hónapon belül el kellett hagyniuk Olaszországot), hatszáznegyvenen magyarok voltak. (De Felice 2008, 8)

Az olasz fasizmus 1938-as antiszemita fordulata a legtöbb numerus clausus száműzött számára újabb száműzetést hozott az Olaszországból való kitoloncolással. Akiknek mégis sikerült ott maradniuk – többnyire olyanoknak, kik már befejezték tanulmányaikat és Olaszországban dolgoztak és katolikus házasságban éltek olasz párjukkal, amelynek érdekében megkeresztelkedtek. A korabeli magyar köznyelv ezt a helyzetet „árja párjának” hívta, amely nagy jelentőséggel bírt, hiszen ők Magyarországon a „második zsidótörvény” (1939. évi IV. törvénycikk) értelmében nem minősültek zsidónak. Az olasz hatóságok ezt a magyar törvényt figyelembe véve számos esetben kivontak Olaszországban élő magyar zsidókat az olasz antiszemita törvények hatása alól. Őket többnyire nem toloncolták ki 1938-ban és nem internálták 1940-ben, Olaszország háborúba lépésekor, ellentétben a többi külföldi zsidóval.

A magyar Holokauszt történetének szempontjából is elképesztő részlet, hogy a magyar Külügyminisztérium 1944 júliusában, tehát miután már mintegy fél millió magyar zsidót deportáltak, kikérte a Salò-i Köztársaságtól a még mindig Észak-Olaszországban csekély számú magyar zsidót.⁴ Az olasz minisztérium nem tett eleget a kérésnek, de vizsgálatot intézett az önkormányzatok körében, hogy hol élnek még magyar zsidók. A válaszul érkező listák tételesen felsorolták az adott helyen élő eredetileg zsidó magyarokat (ha voltak) és a korábban ott élőket, akik 1943-44 során eltűntek, mert a Gestapo letartóztatta őket, vagy mert elmenekültek a Gestapo elől.⁵

⁴ A Salò-i Köztársaság a nácik Észak-Olaszországban 1943 szeptembere és 1945 áprilisa között működő bábállama volt.

⁵ Ezeket a listákat az Archivio dello Stato di Roma őrzi, elérhetőségük: Ministero dell'Interno, Direzione generale per la Pubblica Sicurezza, categoria A 16 stranieri ed ebrei stranieri 1930-1956. Busta 3.

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttekért Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy

Az ezekben a riportokban szereplő magyar zsidók között beazonosítottam néhány, eredetileg a numerus clausus száműzöttjeként, tanulmányi céllal Olaszországba költözött személyt. Mátrai György orvos és Klein Imre fogorvos még 1944 őszén is Forliban éltek katolikus olasz feleségükkel és a szakmájukban dolgoztak. („Prefettura repubblicana di Forlì al Ministero dell’Interno direz. Gen. Pubbl Sicurezza” 1944) Ugyanez volt Aczél László fogtechnikus helyzete Triesztben. („Prefettura repubblicana di Trieste al Ministero dell’Interno direzione denerale della polizia” 1944) Bolognában két magyar zsidó orvos, Bernáth László és Salgó István, valamint egy fogorvos, Sándor György, éltek és dolgoztak. Egy másik magyar zsidó, Kemény Gyula, még mindig a Bolognai Egyetemen tanult. („Prefettura repubblicana di Bologna al Ministero dell’Interno direzione denerale della polizia”) Ezt a kivételes helyzetet Alessandro Ghigi rektornak köszönhette, aki 1942-ben közbenjárt érdekében a magyar Honvédelmi Minisztériumnál, hogy ne kelljen visszatérnie munkaszolgálatra, amíg be nem fejezi tanulmányait. („Fascicolo 1262. Kemény Giulio”). Igaz, hogy 1942 júliusában megkapta diplomáját, de az olasz hatóságok nem foglalkoztak hazaküldésével. Kemény Gyuláról és Sándor Györgyről biztosan lehet tudni, hogy túléltek a háborút.

Torinóban is élt egy magyar zsidó orvos, Füller János, akire „árja párjaként” nem vonatkoztak a zsidótörvények. („Prefettura repubblicana di Torino al Ministero dell’Interno direz. Gen. Pubbl Sicurezza” 1944) Ugyanakkor Teich Simon (későbbi nevén Simone Teich Alasia) önéletrajzából tudjuk, hogy ő is Torinóban élt, de hamis papírokkal. Később feljelentette valaki, és a Gestapo elől menekülve a hegyekben csatlakozott az antifasiszta partizánokhoz.(Alasia 2010) Füller és Teich is túléltek a vészorszakot, ahogy arról Füller 1946-ban a Bolognai Egyetemhez írt levele (Füller 1946) és Teich Simon későbbi sorsa-híres plasztikai sebész lett Torinóban, tanúskodik. Alessandriában is élt még egy magyar numerus clausus száműzött 1944-ben, Ney György mérnök.(Prefettura repubblicana di Alessandria al Ministero dell’Interno direzione denerale della polizia”)

Más numerus clausus száműzöttekhez hasonlóan Hábermann Aladár szintén katolikus vegyes házasságának köszönhetően élhetett és dolgozhatott orvosként Busto Arsizoban végig, 1951-ben antifasiszta érdemeiért kapott olasz állampolgárságot, ugyanis a háború alatt

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttekért Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy

partizánokat gyógyított és rejtegetett.⁶ Valószínűsíthetően más numerus claususosok is maradtak még Olaszországban 1938 után, akiket még nem sikerült beazonosítani.

Az itt bemutatott néhány eset elenyészik azok számához képest, akik 1938-ban nem tudtak mást tenni, mint visszatérni Magyarországra. Mégis megmutatja, hogy az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttek egy kis, szerencsés csoportját a külföldön tanulás végül megmentett a vészkorszaktól.

Irodalomjegyzék

Levéltári források

- Fascicolo 1262. Kemény Giulio. Facoltà di chimica industriale, Fascicoli degli studenti 1262. Archivio Storico dell'Università di Bologna.
- Füller, Giovanni. 1946. „Lettera di Giovanni Füller al rettore”. Facoltà di medicina, Fascicoli degli studenti 9607 Füller Giovanni. Archivio Storico dell'Università di Bologna.
- „Egyetemi oklevelek kölcsönös elismerése”. 1937. K-69 Gazdaságpolitikai osztály 717. csomó 1937. 16. tétel. Magyar Nemzeti Levéltár.
- Pözel István. 1928. „Milánói Magyar Királyi Főkonzulátus levele”. Külügyminisztérium.K-60-1928. 20. I/6. Magyar Nemzeti Levéltár.
- „Prefettura repubblicana di Alessandria al Ministero dell'Interno direzione denerale della polizia”. Ministero dell'Interno, Direzione generale per la Pubblica Sicurezza, categoria A 16 sranieri ed ebrei stranieri 1930-1956.Busta 3. Archivio Centrale dello Stato di Roma.
- „Prefettura repubblicana di Bologna al Ministero dell'Interno direzione denerale della polizia”. Ministero dell'Interno, Direzione generale per la Pubblica Sicurezza, categoria A 16 sranieri ed ebrei stranieri 1930-1956.Busta 3. Archivio Centrale dello Stato di Roma.
- „Prefettura repubblicana di Forlì al Ministero dell'Interno direz. Gen. Pubbl Sicurezza”. 1944. Ministero dell'Interno, Direzione generale per la Pubblica Sicurezza, categoria A 16 sranieri ed ebrei stranieri 1930-1956.Busta 3. Archivio Centrale dello Stato di Roma.
- „Prefettura repubblicana di Torino al Ministero dell'Interno direz. Gen. Pubbl Sicurezza”. 1944. Ministero dell'Interno, Direzione generale per la Pubblica

⁶ Lány, Anna Maria Hábermann szóbeli közlése.

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttekért Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy

Sicurezza, categoria A 16 sranieri ed ebrei stranieri 1930-1956. Busta 3. Archivio Centrale dello Stato di Roma.

- „Prefettura repubblicana di Trieste al Ministero dell’Interno direzione denerale della polizia”. 1944. Ministero dell’Interno, Direzione generale per la Pubblica Sicurezza, categoria A 16 sranieri ed ebrei stranieri 1930-1956. Busta 3. Archivio Centrale dello Stato di Roma.
- Szabolcsi, Lajos. 1929. „Szabolcsi Lajos jelentése a Központi Zsidó Diákbizottság működéséről. Jelentés a Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának 1929. évi működéséről”. K 28 –ME (Miniszterelnökség) Nemzetiségi és kisebbségi osztálya (1923-44) 14. csomó 53. tétel. Magyar Nemzeti Levéltár.

Törvények

- „1920. évi 123033 sz. V.K.M. rendelet. Magyarországi rendeletek tára (1920)”
- „1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról”.
- „1924. évi XI. törvénycikk a középiskolákról”
- „1928. évi XIV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló 1920. évi XXV. törvénycikk módosításáról”
- „1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról”
- „1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”

Újságcikkek

- Eckstein, Sándor. 1925. május 9. „A milánói krumplievőknek”. *Egyenlőség* 44 (19): 10.
- „Elena Jaffe, olasz bujdosók megmentője”. 1923. december 1. *Egyenlőség* 42 (48): 2–3.
- Kovács, Alajos. 1938. „Magyarországi zsidó hallgatók a hazai és külföldi főiskolákon”. *Magyar Statisztikai Szemle* 16 (9): 897–902.
- „Köszönet Mussolininek”. 1923. december 1. *Egyenlőség* 42 (48): 2.
- Strasser, József. 1928. november 3. „A turini fogadalom” *Egyenlőség* 49 (8): 3–4.
- „Zsidó diákok vándorútja”. 1923. december 1. *Egyenlőség* 42 (48): 10.

Irodalom és szakirodalom

- Teich Alasia, Simone. 2010. *Un medico della Resistenza: i luoghi, gli incontri, le scelte*. Torino: SEB 27.
- Bethlen Pál. (Szerk.) 1940. *A magyar zsidóság almanachja. Numerus clausus.*, 3. kiadás. Budapest: A magyar zsidóság almanachja könyvkiadó vállalata.
- De Felice, Renzo. 2008. *Storia degli ebrei italiani sotto il fascismo*. Torino: Einaudi.

Kelemen Ágnes Katalin, Ph.D. - hallgató / Ph.D. student

**Cedaka az Olaszországban tanuló numerus clausus száműzöttekért
Tzedakah for the exiles of the numerus clausus studying in Italy**

- Fenyő Lili. 1929. *Pillanatfelvételek a külföldön élő magyar diákság életéből*. Budapest: Jupiter Nyomda.
- Hanak-Lettner, Werner. 2015. *Die Universität. Eine Kampfzone*. Wien: Picus Verlag GmbH.
- Karády Victor. 1992. „Egyetemi antiszemitizmus és értelmiségi kényszerpályák. Magyar-zsidó diákság a nyugat-európai főiskolákon a numerus clausus alatt”. *Levéltári Szemle* 42 (3): 21–40.
- Kelemen Ágnes Katalin. 2014. *Leaving an antisemitic regime for a fascist country: the Hungarian numerus clausus refugees in Italy*. Master thesis. Budapest: Central European University.
- ———. 2015. „The Semaphore of Mobility: Hungarian Jewish Press and Peregrination to Fascist Italy”. *Annali di storia delle università italiane* XIX (2): 41–53.
- Kovács, István. 2011. „A lengyel zsidóság helyzete a két világháború között”. In *Jogfosztás - 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. Szerk.: Molnár Judit, 292–299. Budapest: Nonprofit Társadalomkutató Egyesület
- Kovács M. Mária. 2012. *Törvénytől sújtva: a numerus clausus Magyarországon, 1920-1945*. Budapest: Napvilág.
- Ladányi Andor. 2012. „On the 1928 Amendment to the Hungarian Numerus Clausus Act.” In *The Numerus Clausus in Hungary. Studies on the First Anti-Jewish Law and Academic Anti-Semitism in Modern Central Europe.*, Ed. by Victor Karády and Péter Tibor Nagy, 69–111. Budapest: Pasts Inc. Centre for Historical Research, History Department of the Central European University.
- Orosz, Zsuzsanna. 1997. „A padovai és a bolognai egyetem magyarországi hallgatói a két világháború között”. In *Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez*. Szerk.: Horváth Ákos, 223–260. Budapest: ELTE.
- Salustri, Simona. 2009. *La nuova guardia: gli universitari bolognesi tra le due guerre (1919-1943)*. Bologna: CLUEB.
- Szabolcsi Lajos. 1993. *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881-1931)*. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport.
- Szlavikovszky Beáta. 2009. *Fejezetek a magyar-olasz kulturális kapcsolatokról 1880–1945 között*. Doktori disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Waldman, Felicia. 2011. „A numerus clausus rögeszméje a 20. századi Romániában és az ezzel kapcsolatos törvényhozás”. In *Jogfosztás - 90 éve. Tanulmányok a numerus claususról*. Szerk.: Molnár Judit, 327–44. Budapest: Nonprofit Társadalomkutató Egyesület.